

Làmmiñu
Réew mi
ak Gëstu

Seex Anta
Jóob

Wolof Ak Xamle

**MBOOTAAYUG WAX
(Wolof Ak Xame) A KO
YEESALAAT.**

Mbooloo mi maa ngi leen di gërëm, di leen nuyu itam te fas yéenee waxtaan ak yéen ci li nga xam ne moo nu fi dajale.

Waxtaan ci Làmmiñu Réew mi ak Gëstu... Loolu buñu ko waxee kon dafa mel ni dañuy laaj ndax ca dëgg-dëgg, sunu làmmiñ yii bu caaxaan demee dëgg des, ndax manees na cee leeral ab xam-xam? Ndash manees na cee gëstu dëgg-dëgg fànni xam-xam yi nga xam ne yii tay ñoo tax réewi tubaab yi di dox?

Ndash réew yi nga xam ne ñoo nekk tay ci kanamu àddina, xam-xam bi nga xam ne moom la ñuy jàngale ci seen daara yi tegaloo, ndash manees na koo jàngale ci làmmiñu réew mi bumu ci man di doon, moo xam wolof la, moo xam weneen làmmiñ lay doon ... pël la walla séeréer la, walla làmmiñ wu mag wow réew mi, ndash manees na cee jàngale xam-xam yooyu, ci koo xam ne kii masul a jaar ci daaray tubaab?

Loolu, jàpp nanu ne man naa am, kon loolu itam laaj na nu topp sunu làmmiñ yi, seet ba xam fuñu cosaano ak naka la ñu taxawe ci àddina sii nu nekk tay ak li ñu mas a jote ak làmmiñ yi ci des ci cosaan.

Kon laaj na nu xool tuuti ci sunu ginnaaw, seet naka la àddina doxe ba fii tay, ndash làmmiñ yii li ci èpp lépp dañu leen di jariño, waaye xamuñu ci seen cosaan dara.

Kon nag leeral seen um xel itam ci cosaani làmmiñ yi, ba ngeen gën a xam ni seen làmmiñ yi deme ak làmmiñ yi fi nekk ci àddina, ci gan fànn la ñu bokk ak ci yan wànqaas la ñu fàqe. Loolu itam dina tax ci wet googu seen ub taxawaay gën a dëgër.

Nu bëgg leen a fàttali ne yàgg ngeen a dëgg ba nu ko njëkke wax fii ba nu ko daan wax ca njëlbeen ga bu yàggoon naan foog nañu ne sax Afrig, fi la ñu tëne sunu maam Aadama booba ñépp dañoo defe woon ne ay léeb la! Leegi xam ngeen ne xam-xamub <saayir> dëggal na loolu ba fii mu nekk ñépp jàpp nañu ne Afrig la ñu tëne sunu maam Aadama.

Fii ci Keeñaa (kenya), tay jii Afrigug penku jàpp... Bët-Siin wuti tuuti Ecopi (Ethiopie), ci gox yii ci Afrig ci la ñu tëne sunu maam Aadama. (2) bi sunu maam Aadama tënoo fii itam, bi mu fi juddoo itam, am na, bu fekke dañoo jàpp ne nit garab la guy m àgg, garab googu amna juróomi wànqaas yoo xam ne yii dañoo fay ne ag niit, bànqaas bi ci des door a ñëw di nit, di nun ñii tay (3)...

(2) Seetleena nataal I

(3) Seetleena nataal II

Kon Aadama bi mu juddoo fii, rëdd wi nga xam ne moo dox diggi àddina, lu fi juddoo tey nit, numu man a def day ñuul, ndaxte bu ñu...

Su fekkoon ne nit ku ñuul génnul woon Afrig, kon wenn xeet rekk ay am ci kaw suuf, di wu ñuul. Waaye, nit ñi bi ñu juddoo 3/32 tàmbali génn. Ñenti bunti génnuwaay ñoo amoon (4)

Jóge nañu... jaar Ispaañ, dugg Farās.. jóge nañu fi, wàcc dex gi nga xam ne mooy dexug Niil... jaar fi dem Palestin, wéy dem ba Asi, dem ba Sapon, dem ba Indoneesi. - jóg nañu itam, jaar nii, foog nañu ne dugg Itali, ci jamono yooyu nga xam ne mooy ati doj ya booba nit notagul xeetu weñ: ay doj rekk la daan yatt di ko jëfandikoo.

Bu fekkoon ne tay ni ma leen ko waxe - li nit ku ñuul génn, dugg ci réew yi ci des dugg tay Ispaañ dugg Farās moo waral aw meloom soppiku; ndax bi muy yegg ca réew yooyu, dafa fekkoon suuf ci boppam sedd, sedd bu mag a mag a mag boo xam ne bii maneesu koo méngale ak sedd yi nga xam ne moom la nu tollool leegi sii, jotewuñu dara! Sedd bu mag la woon boo xam ne yàgg na, téeméeri junniy at (100 000 at) yoy suuf da koo sedd.

Ci jamono jooju nag, bi ñu demee ba nga xam ne yegg nañu ci ñeen-fukki junniy at (40 000 at) luñu jiitu jamono jii nu tollu tay, ci la nit ku ñuul génn, ñeen-fukki junniy at, lu jiitu sunu jamonoy tay jii, ci la nit ku ñuul génn Afrig, dugg biir réewi Tugal.

Ba mu fa demee, sedd ba mu fa fekk tax ba ci ay biir i pax la daan dund: manul woon a tabax dara ci kaw suuf, ndax suuf si dafa seddoon ba mu wàcc ba foofu ci wetu Monaakoo, pax ya fa nekk ci la ñu daan dund, ndaxte li nga xam ne lii moo féete woon dégg-dégg bëj-gànnar, niki "Scandinavie ak Norvège" ak yooyu booba, ci galaas gi daf fa wàcc, ba nga xam ne nit manu fa woon a dëkk.

Nit ñi kon, ñoo ngi dëkkoon rekk ci bëj-siin, bëj-siinu Tugal ak ci wetu géej gu ñuul gi ñu tudde «Géej gu ñuul», ci duñu Crimée, foofu la nit ñi dëkkoon. Waaye li nga xam ne moo féete woon bëj-gànnaru réewi Tugal yi tay, kenn manu fa woon a dëkk.

Nit ku ñuul nekk na ci réew yooyu, ba ñu teg ci ñaar fukki junniy at (20 000 at) nit ku weex door a feeñ nit ku weex sababoo ci nit ku ñuul. Ndax, li taxoon nit di ñuul fii ci diggi suuf, moo waral ba, ba mi demee bëj-Gànnarug suuf génne ca jamono yooya day weex, ndaxte foofa lu weex rekk moo fay man a sax, ca jamono yooya nga xam ne nit manalagul woon boppam dara, walla lu bari. Noonu kon, nii la àddina sosoo.

Kon ngeen xam ne, nit ku ñuul fi nga xam ne ñoo njëkkoon a nekk ci Afrig, bi ñu ko daataan génn, dañoo wàccoon topp dex gii nga xam ne moom la ñu tudde dexug Niil.

Dex gii, mooy dex gi nga xam ne moom la nit ñu ñuul ñi jëkk a...

Seetleen nataal ñent , topp...topp ko...ba jaar fi génn; bi ñu ñëwee ba fi ñu dëkke ko, dëkk gi ñu fi dëkk, ci la ñu njëkk a feeñale ag xay: ci la nit njëkk a nite.

"Civilisation" du dara lu dul nit ku nite, tàmbalee not càkkeef gi. tàmbalee not àddina, tàmbalee man a tabax dara. Loolu, ci suuf, fii la jëkk a ame, te seen uw xeet moo ko njëkk a def; du caage ne xeetu nit ku ñuul dafa ëpp um xel ci àddina; loolu, Yàlla a ko tànn, def ko.

Bu fekkoon ne nit dafa njëkkoon a juddoo ci bëj-gànnarug suuf, kon itam nit day njëkk a weex ba noppi, bu wàccée ba ñëw fii, ca jamono yooya, wëlbëtikuwaat ñuul. Waaye Yàlla moo àtte nit juddoo fii: moo tax ba nit dafa njëkk a ñuul, delluwaat ba weex. Loolu mooy li nga xam ne tay jii mooy li am.

Kon, nit ñi nga xam ne ñoo jóge fii, ñoo njëkk a xay ci àddina, ñoo njëkk a nite, ñoo njëkk a not itam càkkeef gi, ñoo njëkk a bind itam ci suuf; foofu laa bëggoon a yegsi!

Ak lumu leen juunu juunu tay ndaxte, fi mu nekk buñuy wax dañuy wax naan:«sunu làmmiñ yi kenn masu koo bind» ! Ba mel ni sax dafa am xelum bind, xel moo xam ne xelum bind la, ak xelum tari.

Ngeen xam ne, làmmiñ wi nga xam ne moom la ñu njëkk a bind ci suuf sii nu taxaw tay, mooy lammiñ wi nga xam ne moom la ñu daan wax ci Misra.

Misra, jamono jooju, ni ko maami nit ñu ñuul ñi fi nekkoon tudde woon, mooy Xëmit. Baat bi, ba tay baatu wolof la: Kémiit, Xëmit, mi ngi tekki ñuul. Noonu la ñu tudde woon seen bopp: ci làmmiñ woowu la ñu njëkk a binde, moo njëkk a sàkk mbind; mbind moomu, mbooleem mbind yi nga xam ne amna ci ginnaaw gi, ci mbind moomu la ñu juddoo!

Làmmiñu nit ku ñuul, bi ñu ko njëkke bind mi ngi ci ñatti junniy at ak netti téemeer (3 300) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa; ci la nit ku ñuul door a dugg ci li nga xam ne lii moom la ñu tudde dëgg-dëgg xam-xamub cosaan, ndaxte ca la ñuy tàmbalee di am mbind mu leer, moo xam ne du caage ne rekk dañuy wax: «nettali nañu ma, sama maam mas na maa nettali, maamam nettali ko, maaman nettali ko... Ci la ñu njëkk a ame kon mbind mu leer, moo xam ne manees na cee topp cosaan; loolu itam, ci Afrig gii la jëkk ame, ci lél bii: ñatti junniy at ak ñatti téemeer (3 300 at) lu jiitu juddug Yonent Yàlla Hiisaa.

Kon, bungen ci tegee ñaari junniy at (2 00) muy juróomi junniy at ak ñetti téemeer (5 300 at) ci la ñu njëkk a bind, te nit ku ñuul a jëkk a bind. Jamono jooja, tubaab yi ca jamono jooju ba tay ñoo ngi woon ci bëj-gànnar, ñi ngi doon door a jóge rekk ci sedd bi ma leen doon wax, dabaguñu woon boobu xeetu nit ku ñuul; booba moom ñu ngi toll ci jamanoy

doj yi: amaguñu woon mbind ; amul wenn xeet ci àddina, weneen woo xam ne wii wu dul woon wu nit ku ñuul, wu amoon mbind, ci jamono jooju!

Tubaab yi, dem nañu ne junniy at ak ñenti téeméer (1 400) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa - kon bungeen ci boolee ñaari junniy at (2000) muy ñatti junniy at ak ñenti téeméer (3 400) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa ñu door a bind te bi ñuy bind itam, ci nun la ñu ko ñakkoo woon ci jamono yooyu...

Mooy jamono ji nga xam ne jii, amna benn dun bu nekk ci géej gi nga xam ne bii moo nekk diggante bi suuf yi, di tudd "Méditerranée," diggante bi suuf yi ci la géej googu nekk - moom géej googu amna dun bu ci nekk bu tudd Santorin, boo xam ne ci jamono jii, dafa seet seet rekk toj. Mooy doj yooyu nga xam ne dañuy seet... suuf day seet seet xar, sawara wi nga xam ne wii moo nekk dégg nga ci saalub suuf sawara wi jaar ci xar-xar bi génn, mbooleem li nekkoon foofu lépp, ak li ko wëroon ci jamono yooyu, ci penkub géej googu lépp seen àddina dafa tukki woon.

Ca la dunu "Crète" seet seet moom itam, la ñu fa tabaxoon ak la fa nekkoon lépp maasaloo. Foofu la tubaab yi tàmbalee, ña nekkoon "Crète," ñoo jàlloon "Grèce" (5) ci la "Grèce" tàmbalee bind.

Kon làmmiñ woowu nga xam ne du làmmiñu nit ku ñuul, di làmmiñu tubaab yii nga xam ne tay ñoonu not ba nu di leen naw, ci jamono jooju la ñu tàmbalee bind. Te booba it, ñi nga xam ne ñii ñoo demoon di leen xettali, di leen teete ak di leen wan ni ñuy binde, ñooña itam, ñi ngi mâce woon booba ci wetug bëj-siinug suuf maanam ci Misra la ñu nekke woon, ñoom itam seen xam-xam yooyu ak seen mbind moomu woon.

Bi tubaab yi tàmbalee bind ci lél bii bañu ñëw ba ci junuiy at ak ñaari téeméer (1 200) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa, mu am yeneen xeeti tubaab yoo xam ne dañu doon door a génn rekk ci àll bi ñoom itam, ñu ñëw, fekk leen fa, dal di toj seen um réew, ñu dal di delluwaat ginnaaw fàttewaata mbind!

Kon, ci lél bii ci la tubaab yi delluwaat fàtte mbind; ñu ñëw ba ci juróom ñatti téeméeri at (800) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa, mbindum Afrig jaaraat ci "Phéniciens" yi, door a ñëwaata ci ñoom fii ci "Gréces"; mooy abacada bii nga xam ne moom la tubaab yi mujj a jot; boobu, moom la ñu doxal, "Grecs" yi doxal ko nag, ci jamono jooju, waccatuñu ko, rëccatu leen, ba mu ñëw ci "latins" yi, bee di dox ba yegsi tay ci mbind mii ngeen gis. Waaye gis ngeen ni ko mbindum nit ku ñuul jiitoo. Loolu, noonu la àddina doxe ci jamono yooyu. Kon, lii wan na leen ne sunu réew yi du réew yoo xam ne dañoo masoon a réeroo ak mbind, walla dañu koo masul a xam dinanu leen wax fi nga xam ne fi la ñu jaar ba fàtte yoon woowu nga xam ne xeet wi jaaroon na fi...

Ci Misra, ci jamonoy Buur fari ya... ndax "Pharaons," buñu koy wax baat bi du baat bi nga xam ne moom la ñu daan jariñoo ci Misra.

Ci ña fa dëkkoon, baat boobu mooy bi ñu soppi, tubaab yee ko soppi, Grecs yee ko soppi, mu déllusi araab yi soppiwaat ko, mu ñëw ba ci sunuy nopp nu naan : << pharon >>. Waaye waa Misra ci seen làmmiñu bopp. Fari la ñu daan wax ! Moo tax batay wolof di wax baat yooyu sax, du xam fumu ko jóge, day wax Buur-Fari... Te xamuñu lu doon Fari ; moo doon buur yi magoon ; bi gënoon a mag ci buur yi, mooy Buur-Fari. Fari, noonu la wuur yi tuddoon.

Jamonoy Fari ji nga xam ne mi ngi tàmbalee ci ñatti junniy at ak ñatti téeméer (3 300) ba ci juróom ñaari téeméeri at (700) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa, ci jamono jooju la nit ku ñuul tàmbalee noppee moom boppam.

Bi nu yegsee... ba ci juróom ñaari téeméeri at (700) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa, (lél bi dëgg-dëgg moo di ; juróomi téeméeri at ak ñaar fukk ak juróom (525) lu jiitu juddug Yónnent Yàlla Hiisaa) ci la Cambyse - ndax damay bàyyi Assyriens yi ... ; Assyriens yi (6) ñëwoon nañu ci <<663>> waaye tooguñu Egypte, yàgguñu fa, dañoo dal di dellu - waaye, ca dëgg-dëgg, ci lél bii (525) ci la Cambyse, sosoo ci perses ya (7) , boka ci perses ya xeetu pers, denc xeetu tubaab dëgg-dëgg! Ci la ñu njëkk a ñëw Misra, not Misra, ci lél bii (525) Bi ñu notee Misra ci la nit ku ñuul noppee moom boppam, ci jamono jii, ca Misra.

Ndax bi ñu ñëwee ci <<333>>. Alexandre le Grand. Aleksandre (8) mu mag ma moo wuutu Perses yi, moo dàq Perses yi Misra, waaye taxul nit ku ñuul dellu moom boppam. Ñoom Grecs yi itam César moo leen fa jële Romains yi loolu lépp taxul nit ku ñuul delluwaat moom boppam...

(6) Assyriens : ñoo di maamu ñi dëkk tay ci booru Irak ak Syrie.

(7) Perses : ñu ngi dëkkoon ci fi Iran ne tay.

(8) Aleksandar mooy Iskander wàlla sul Karanaayin.

Kon gis ngeen ko, li tàmbalee ci cosaanu àddina ba ci lél bii (525), daanaka nit ku ñuul a daan àtte àddina ; daanaka moo ko daan àtte, ci lépp !

Amna jamono yoy dama koo weesu ndax loolu du sunu wax tay, ci làmmiñ wi rekk la nu war a wax, waaye nde kon doon nanu leen wax fi nit ku ñuul jaar yépp... Li tàmbalee fii nag ci la nit ku ñuul tàmbalee noppee moom boppam.

Kon war nanu ne, làmmiñ wii nga ne moo doon làmmiñu nit ku ñuul war nanu koo man a dendale ak sunu làmmiñi tay yii, ba xam bocc nañu dara, bu fekke li may wax dëgg la walla bokkuñu dara.

Ndax bocc googu, manees na koo leeral fii ci saa si, fii ma taxaw ba lu gàtt gàtt, ba kenn ci yéen du ko man a nàttale ; moo xam sax, bu fekkoon ne bungen fi jógee, dangeen di dem, gën a gëstuwaat bocc googu nga xam ne moom la sunu làmmiñ bocc ak làmmiñi cosaanu Misra wi nga xam ne moom la ñu njëkk a bind ci suuf. Loolu, gis ngeen kon fi ma bëggoon a yegsi ci samay wax.

Kon, li ma leen bëgg a wan tay, làmmiñu Misraw cosaan wi bocc na ak làmmiñu wolof wii may wax. Te su bokkee ak làmmiñu wolof dinaa leen wan ne kon bocc na ak làmmiñu pël, bocc na ak làmmiñu séeréer, bocc na ak làmmiñu saraxulle, bocc na ak làmmiñu joolaa...

Yooyu yépp, kon dinaa leen wan, ci lu gaaw a gaaw, lu gàtt a gàtt, dinaa leen wan ne su bokkee ak làmmiñu wolof bocc na ak yooy itam...

Kon, damay jël baatub njëfka goo xam ne bii... baatub njëfka, maanaam këf... ; baatub njëfka mooy këf nàngam. Këf, boo seetee ci téere Xaamuus (9) yi nga xam ne yii... ci la baat yi nga xam ne moom la ñu daan jariñoo ci làmmiñu Fari yi walla làmmiñu firawna, baat bii ma nga cay tekki ni nga xam ne ni liccin, dëgg nga di këfe lu nekk ci suuf, ni lay këf ab cuuj; moo di fekk lëf nga jële ko ak doole. Kon baat bi benn la ci wolof itam...

Maa ngi koy boole ci juróom-benni taxawaay yi nga xam ne yii, boo jëlee baatub njëfka, ni nga leen di boolee ak wuutukati tur yi.

Ci làmmiñu Firawna nii la ñu koy waxe: këf-i, këf-ek, këf-et, këf-ef, këf-es; këf-nen... ak këf-sen. Ci wolof mu joxe: këf naa, këf nga...

Këf-et bii day jigéenal, ci taxawaayub ñaareel buy bennal mooy këf naa. Naa mooy wuutu man.

(9) Xaamuus mooy dictionnaire, maanaam téerey lim ak tekki waat yi am ciw làkk.

Man naa ne: « Seex këf na» walla «këf naa». Naa kon mooy wuutukatub tur, mooy wuutukatub tur wi. Dangeen gis wuutukati tur yi ni ñu bokke ci làmmiñu Firawana ak làmmiñu wolofu leegi...

Waaye taxawaay bii amatul ci wolof ndax da doon jigéenale; dinaa leen wax li tax amatul... Ci ñaareel bi taxawaay, wolof am na : këf-eef, wolof am na këf-ees dinanu xam li waral leegi ba noppi, wolof am na itam : këf na, muy maaska bu gàtt bi, « a » bu gàtt la maaska bu gàtt la... Mu am: këf nanu, këf ngeen, këf nañu,.

Kon xam ngeen ne yaari làmmiñ yii te nga xam ne lu ëpp juróomi junniy at (5 000) xàjjale na leen cib yàggaay xam ngeen ne yaari làmmiñ yii ñoo bokk cosaan, ñoo bokk maam: ndax téeméeri at a ngi nii... Bala may jàll dinaa leen wan leneen...

Bu fekkonte ne tay damaa bëgg a wax ne: « këfoon naa » — maanaam dama koo wax ci loo xam ne weesu na — lii mooy ci taxawaay bi fii mu nekk:

— Këf naa,

—këf nga,

—këf na...

Lu yàgg kon xam ngeen ne kon ci wolof damay dugal fii ag nuun N:

Këfoon naa, këfoon nga

Këfoon eef, këfoon ees

Këfoon na këfoon nanu

Këfoon ngeen këfoon nañu.

Bu dee ci làmmiñu Firhawna noonu la ba tay genn nuun (N) laay dugal fii mbooleem foo xam ne dugal naa fa ak nuun (N) ci wolof suma fa dugalee ag nuun (N) ci làmmiñu Firhawna benn la, kon ni wolof di joxee lu yàgg ak ni làmmiñu Firhawna di joxee lu yàgg benn la, bu ci nekk ag nuun (N) la te loolu manóo koo gis ci làmmiñ yoo xam ne bokkuñu maam.

Gis ngeen ko booy wax loo xam ne lii dangaa bëgg a wane lu yàgg lool defoon nga ko def nga ko ba mu wees ci làmmiñu Firhawna ag nuun (N) a koy indi te nuun (N) googee foofa nga koy def ci ni nga xamee ni ngay boolee tay baatu njëfk...

Wolof, ndaxte góoral ak jigéenale rekk moo leen daan xàjjale. Bi nga xamee ne wolof delluwaat na ci biir làmmiñam di góorale neneen ak di jigéenale neneen, li nga xam ne moo xàjjale woon ñaari baat yi daal di deñ, daal di raaf, ba leegi benn la ñu.

Xameef; buñu ko waxee mooy kuñu xam. Be kon xam nañu lu waral Buurub Misra bi nga xam ne mooy Buur-Fari manoon a tudd Xameef ; xam nanu lu tax jabaram manoon a tudd Xamees.

Leegi, li nga xam ne des na ci tekki wolof di nu wan ne tay nàngamef da daan góoral ca cosaan, bunu ko fàttee tay itam, loolu moo di baat boo xam ne bii day indi kilifteef mbaa muy indi doole deesu ko man a boole ak mujjantalug "ees"; kon "eef" rekk lay man a doon: du man a doon Siin (s), faa (F) rekk lay man a doon... Bu may am Kawtéef..., walla kilifteef, walla nàngamyeeef, loo xam ne lii day indi tay doole, walla muy indi ak moomeel, faa (f) gi lay war a doon, waaye du doon sii (s) su. Loolu wane ne kon faa (f) da daan góoral ca bu njëkk, siin(s) si da daan jigéenale ca bu jëkk, ba ñu ko fàtteegul...

Fuñu, dox ba fàtte ko? Moo di làmiñu wolof ci boppam dafa dem ba mbooleem ñi nga xam ne nii tay ñi ngi daan góorale ak daan jigéenale nii... ci araf yi ñuy mujjantale, bi ñu deme ba nga xam ne làmmiñ wi day dox, yooyu moo mujj dem ba wolof di góorale nenneen, di wax nàngam yu góor ak nàngam yu jigéen. Te loolu it amoon na ci làmmiñu Misra : bi ñu daan def lii... tàmbali woon nañu ñoom itam di góoral ak di jigéenale, di yokk ci baat nàngam ju góor ak nàngam ju jigéen.

Kon, loolu moo mujj dem bi nga xamee ne dem nañu ba mbind mi jeex, ba nit ñi dem ci àll bi, ba bindatuñu, ba fàtte luy mbind, mu mujj ni ñuy góoralee ak ni ñuy jigéenalee, di yokk baat bu góor walla baat bu jigéen, tax ba nii ñu daan góoralee ci baat yu mujj yi ñu dellu ko fàtte. Noonu la deme.

.... Xoolal ni Misra soree ak Senegaal... Naka la man a amee? Te yoon waa ngi nii, gis ngeen ne fi mu nekk àll boobu bépp tay aw maral a fa nekk. Waaye xam nanu tay ne ndox mu mujj mi nga xam ne am na ci Saharaa, Saharaa door a mel nii mu mel ci ñaari junniy at ak ñenti téemeer lu jiitu juddub YYI (2400) ci la Saharaa mujj a amee ndox. Ndax Saharaa ngi tàmbalee woon ci juróom ñaari junniy at (7000) si niis, ndox miy niis... Ay dex a fa nekkoon, lu nekk a nga fa woon, ñu amoon ay gaal yu daan dox ci dex yi, foofa la nit ku ñuul gënoon a bari sax booba!

Bi mu tàmbalee di niis, nit ñu ñuul ñi nga xam ne ñoo gënoon a jege bëj-gannaar, ñuy yéeg ñëw Afrig bëj-gannaar (Afrique du Nord).

Nit ñu ñuul ñi nga xam ne ñoo gënoon a jege tay dexe Niseer, ñu wàcc wuti bëj-siin: ñii dem penku, ñii dem sowwu. Waaye dalul di nekk rekk benn bis; dafa nekkoon di dem ak a dikk (10). Te, ndox mu mujj mee mujj a mujj mi nga xam ne nii àll bépp dafa delluwaatoon naat ba nga xam ne man nga topp ci sa jur di dox rekk di màng, lél boobu mooy bii: ñaari junniy at ak ñenti téemeer (2400) lu jiitu judd YYI- nit ñi manoon nañoo mängeeti jóge fii ba fii.

Te jamono jooju, bunu doon seet tay, bu fekke ne danoo amoon jot bunu ko doon seete, dinanu gis ni, ci jamono jooju, ci la mbooleem ni Afrig gisee Buur, ak ni nga xam ne ni la ñuy tabaxee seen um réew, ak mbooleem lu baree bari luñu bokkle ak Misra, ci jamono jooju la ko Misra ta bax moom ci boppam itam.

Waaye, ci jamono jooju kon ci la nit ñi tàmbaliwaat di màng, dikk à fii... Li wóor itam moo di bakk gii, du bakk goo xam ne manees na koo rondal.

Lii ma wane ci diggante làmmiñu Misra ak làmmiñu wolof, manoon naa koo wane ci wet gu nekk; manoon naa koo wane ci baat yiy déeg, waati wolof yi, déegukaayu waati wolof, manoon naa ko wane ci lu nekk...

Kon li ma leen bëgg a wan moo di bu fekke ne nii la wolof bokkee ak làmmiñu Misra, wolof ci boppam itam ak Séereer noonu la ñu bokke...

Boo jëlee tay mbooloo moo xam ne mi ngi nekk fii di wax wenn làmmiñ, ñu xàjjaloo: ñii jóg aw fii, ñii jóg aw fii, ñii jóg aw fii... ñu dem ba ñu toog lu mat junniy at mbaa ñaari junniy at, na mu man a def, ñi nga xam ne nii la ñu daan waxee waat yi, araf yi dana soppiku. Loolu am na ci diggante wolof ak séeréer ; am na ci biir wolof sax.

Boo jëlee làmmiñu wolof, ndar-ndar yi, ci ñi Ndar jegee ak Kajoor, waaye maskab lonk buñu comboñ, ndar-ndar daf koy daal di soppi maaska yat, manaam "o" day daal di nekk "a". Niki tay, wolof dax wax ne "tay def naa ko", ndar-ndar bi day wax "tay def naa ka".

Kon, fii "o" bii, maanaam bu fekkoon ne dañu koy bind, maaskab lonk lay doon bu ñu comboñ ndax noonu la ñu koy man a jànge. Ndar-ndar ci biir làmmiñu wolof soppi na ko mu doon maaska yat. Ba tax na noonu ngeen di man a gisee tay soppikub làmmiñ...

Bu fekkoon ne ñépp a ngi woon fii, bi ñu fi jógee, buñu xàjjalikoo dem toog lu yàgg, boo déllusiwaatee man ngaa gis ne ñoo bokkoon cosaan, lu bari dina soppiku, te dangay jël rekk wenn araf...

Maa ngi jël séeréer wenn araf woo xam ne këpp soppiku na wow man ngeen koo seet: séeréer, nuunu séeréer dafa nekk ag Laam (I) ci wolof, te loolu dafa daj làmmiñ wi wépp.

Ni nga xamte ne pël ci boppam day wax pullo,....? Kon, nga xam ne ni wolof, dégg nga, di barile lu néew, ni pël di barile lu néew, ci ab nëhoom, ni la wolof di barile lu néew itam ci b nëhoom, te lii maninoo koo gis ci làmmiñ yoo xam ne bokkuñu maam.

Kon, pë «p» bii di baat «b» buñu comboñ moom itam buy soppiku di baril day nekk ag faa «f»...

Beneen bi man naa itam ne mbaalu (am xar, ci pël) baalu; wolof am: mbaam, baal yi. Baat boo xam ne bii dafay tàmbalee ag miim (m) gu baa (b) tegu (mb) ci làmmiñu pël mbaa làmmiñu wolof, boo koy baril miim (m) gi day rot, baa (b) bi des fi, bu fekkee dañuy wax rekk, dégg nga làmmiñ wi ni nga war a waxe, waxin wu jub gis nga ko, miim (m) gi ci baat biy néewal, day rot ci baat biy baril. Rot gi rekk soppo baat bi, mu dal di baril.

Kon, gis ngeen mbaalu (am xar) , (baali) ay xar ci làmmiñu pël. Ci wolof mbaam, mooy mbaam xam ngeen ko, baam yi la ñu war di wax terewul boo demee ci dëkk yi leegi ak xale yi, ñi nga xam ne tàmbali nañoo fàtte làmmiñu csaan, amna ñuy wax (mbaam yi), waaye wareesu koo wax; dees a waroon di (baam yi). Kon gis ngeen ne ba tay, ni pël di barile ak ni wolof di barile benn la.

Ci joolaa, niki ci noonu; boo faboon tay baatu joolaa: juk, mooy xool nii «jàkk» ci wolof, ijuk maa ngi xool ak ijukut xooluma... Ni joolaa di gântale ni la wolof di gântale itam, ut boobu am na te dem ba ci làmmiñu Pharaon.

Juk, uk,...wolof day wax « jàkk», « jàkkut», manees na koo wax ci wolof «ut», «nangmut», «defut», «waxut», loolu waxin wolof la. « nangamul», «waxul», «deful» moo gën a bari, waaye ñoom ñaar ñépp, bu ci nekk am na ci làmmiñu firawna, làmmiñu firawna xam nanu ne-ut, ne-un, nuun gi soppiku ag laam, muy «newul»; am na itam ci làmmiñu firawna «newut». Am na ñaar yépp.

Kon, gis ngeen ne làmmiñ yi ma leen wan yépp, gis ngeen kon li ñu boka. Kon, làmmiñ yi, ba ñu tàmbalee soppiku, booba bindaguñu sax làmmiñu tubaab. Moo waral itam làmmiñ yi am waat yoo xam ne ñaare da lay bett; moo waral itam ñu man a wax lool xam ne tay dafa lay bett. Baron ROCHER da daan wax ne boo bëggee jàng nëhum rekk jàngal làmmiñu wolof, loolu la daan wax.

Tubaab yi bi ñu jàngé sunu làmmiñ wi dañoo tiit. Dañu leen cee fekkloo loo xam ne lii. Mi ngi mel ni ci ñoom, daanaka xamuñu naka la sunu làmmiñ yi nii ñu mel, nga xam ne lu nekk man nga cee wax ñu am baati Jëfandikukaay yoo xam ne xalaat bu nekk man na cee gén xamuñu woon fu làmmiñ wi dox ba yagsi fii...

Kon nag gis ngeen fi làmmiñ wi doxoon te nu fàtte ko ba uagsi fi, ba doon jaaxal tubaab yi ñi nga xam ne sax ñoo fi ñëwoon ci xarnu bii nu génne, niki Baron ROGER, mu yoroon Réew mi, nekkoon Góornooru Ndar ñoom ci seen bopp, li leen jaaxaloon tay, mi ngi nii li ko waral!

Kon, mbooleem lammiñu Afrig woo xam ne manees na caa bayum xel, moo xam ay wolof la, moo xam ay séereer la, moo xam ay pël la, moo xam joolaa la, wu ci nekk tay, nii la mel. Gis ngeen itam li ñu bokkoon démb te bokk googu nga xam ne moom la ñu bokkoon démb, war nanu koo fàttali ci sunuy xel, war nanoo gëstu ba gisaat ko ba kenn du ko man a weranteeti, ndaxte kon, loolu mooy tax kon li nga xam ne lii tay, ni nu bëggoon a tabaxe tey réew mu bees moo xam ne mii dégg nga tay népp dañuy bokk ànd di jenn jëmm, xam-xam boobu la ñu ko man a wéer. Loolu itam lu leer la.

Ci loo xam ne du neexal nit, du loo xam ne tey dangay wut rekk dégg nga nit nga di ko leel suukar, waaye dafa nekk loo xam ne dafa amoon te nu fàtte ko. Kon itam loolu wane na njariñu liggéey bi nga xam ne moom ngeen di def. Ndax ci wetug araab lu mel nii am na ci digganteem ak sunu làmmin yi? Loolu itam, damay gaawantu daal door a ñëw ci li nga xam ne tay mooy waxi daje bi.

Bunu jëlee araab... Gis nga làmmini yoo xam ne bokkuñu maam, làmmini yu bokkul maam manoo fexe be gis dara luñu bokk ci seen wetug nëhum. Lu mel na li ma leen wan tay ci diggante làmmini yi nga xam ne ñoo nekk tay ñu di ko wax Senegaal, manu leen koo gis diggante araab ak sunuy làmmini. Waaye waati araab yu dul jeex, gëne ca baat yoo xam ne yii ci diine ji la fakk yooyu yépp ñu ngi ci biir làmmini wolof. Maanaam wax ji, baat yi danañu ko àbb fu nekk, waaye du tere làmmini wi des di moom ; ndaxte waat yi ni ñu leen di jariñoo ci biir ak ni ñuy jubale wax ji, ak ni nga xam ne bii ni la nëhum bi deme, nga xam ne bii noonu la xel mi di note xaat yi ba di ko jariñoo, loolu mooy li nga xam ne aw làmmini du ko àbb. Wolof àbbu ko, da koy bokk rekk ak weneen làmmini du donnandoo ko.

Araab, am nanu ak ñoom bokk gu yàgg a yàgg goo xam ne gii dem na ba ci ñenti junniy at (4 000) lu jiitu juddub YYE, ndax réew yooyu fi ñu nekk noo fa nekkoon; ndax wax naa leen ne nit ku ñuul a jëkkoon ci suuf; ginnaaw bu nit ku weex amee, mangoon nañu ba new toofa, jaxasoo ak nun, jaxasoo ak nun ba wëlbatiku nekk xeet woo xam ni sax xeetu rax la ñu. Moo waral ba seenu làmmini am na ci baat yoo xam ne, boo ko dee topp, danga ko fekk ba fu dajaloo ak sunuy baatu cosaan yoo xam ne ñoo jiitu bërki-démb ji nga xam ne ci la fi diine ji ñëw. Am nanu bokk gu jiitu bokkub diine ji ñëw fi; bokk goo xam ne dem na be ci ñeenti junniy (4 000) at yu jiitu juddub YYE; mooy jamono ja nga xam ne ñépp da daan ñëw di tanqesi Misra. Jamono

Yooyu araab yi daan nañu tanqe Misra ba amna waat yu nu bokk, yoo xam ne yii ca jamono jooja la bokk.

Mi ngi mel ni tay, bunu jëlee làmmini Firhawna, amna baat bu tudd tef-nut... Tef-nut bungen ko seete, mi ngi tekki Mon Dien Misra dañoo jàppoon ne ñoom ñoo njëkk a taxaw ne: Yàlla jenn jëmm la. Ñoo njëkk a taxaw itam di wax ci waxu Yàlla. Jàppoon nañu ne booba, yoon yii tay feeñaguñu. Seen Yàlla ji nga xam ne moo doon aa, te nga gis ko ci

séereer muy Róog, Róog mi ngi tekki ba tay ci làmmiñu Firhawna, baatan ; mooy fekkeente ni dënnu gi awwu na, moo di sa (voix) exactement... Baatam baatub Yàlla Yàllaay séereer ñoom ñi dese woon nga xam ne... Amna ci ñu tuubagul ñu dese baat yoy, wolof amatu ko ba mu tuubee ba tay... Tef-nit yi itam, Raa bi muy sàkk àddina, tifli woon na muy nit, maanaam ñoo xam ne da leen a sos ci aw loram, mooy tef-nit... Ne tëf Muy nit... Tef-nit waxoon naa leen mooy joxe teflit ; Nuun n ci Misra itam, nuun gi, ci lu bari danga koy gis mu toj indi ag Laam (1) ba tef-nit bi ñu demee ba xamatuñu woon lumu tekki, jamono yooyu nga xam ne, ñii ni ñu daan gise ni àddina sosoon, bi ñu demee ba fàtte loolu lépp, baat bi xamatuñu tef-nit lumuy tekki, baat bi dikk nekk aw teflit. Bi mu nekkee teflit, ngeen gis maanaa mu njëkk ma dal di réer ; Boo delluwaatul bu wóor ci làmmiñu cosaanam wi doo xam fumu jóge woon.

Waaye gis ngeen ko, tef-nit gii, ci la ñaari baat soqi koo: Bii jëm ci araab, bii jëm ci wolof. Kon tef-nit baatu wolof bu cosaan la, dañu koo fàtte bi nu demee ba fàtte nu cosaan daan tabaxe àddina, am tefilat. Bu fekkonte ne xamunu kon lii, danuy dal di wax rekk, bunu gisee teflit, gis tefilat ci araab, dañuy dal di wax ni wolof a ko àbb araab ; Waaye tifli nanu door a gis bi! Kon ci wéetug waat yi, dana am waat yu bari yu nu àbb, waaye ci nahu bi, wolof àbbul araab baat.

Araab ci boppam it, ñu ngi ko jëkk a bind ci ñatti réemeeri at, ak ñaar fukk, ak juróom ñatt (328) ginnaaw bu YYE juddoo. Kon muy junni at, ak juróom benni téemeer, ak juróom fukk, ak juróom benn (1656) at ba ñu dalee bind araab ak leegi sii (11). Junniy at ak juróom benni téemeer, ak juróom fukk, ak juróom benn. Mbind mi nga xam ne moo gën a yàgg ci araab mooy mbindum buuru araab, kilifag araab gu tuddoon (12)... Bàmmeelam nu ngi ko fekk ci fu tudd En Nemaar, soriwul ak Damas. Mooy bàmmeel bi nga xam ne ci la ñu gis mbindu araab, làmmiñ woo xam ni sunu ko jàngee muy araab yii nuy wax tay. Ya ci gën a yàgg ci date bii la : (328) ginaaw bi YYE juddoo. Kon ngeen gis itam ni ko mbindum nit ku ñuul jiitoo lu yàgg a yàgg : Bi araab bindoo ak leegi, junniy at la ak juróom benni téemeer, ak juróom fukk, ak juróom benn (1656) ; Bi làmmiñu nit ku ñuul bindoo ak leegi, juróom benni junniy (6000) at la. ("Waaye loolu lépp demoon nanu ba mu laxasu ci sunu bopp, ba nu mel naka nit kooku nga xam ni, dafa fàtte fumu jóge, ba tax na cosaanam lu yàgg loolu lépp manatuñu ko woon a jariño, te mooy cosaan li nga xam ne dañu naan kii ci bokk, wii xeet a ci bokk, wii bokk ci... Wii moom nun ñépp noo ko bokk"). Kon leegi, bunu nee ndax sunu làmmiñ yi kon, bu fekkee lii mooy seen cosaan, te fii la ñu dox, ngeen gis kon tàmbalees na koo def...

(11) Ñoo ngi 1984 : at moomu la Seex Anta defoon waxtaan wi : 1984- 328- 1956

(12) Seex waxul tur wi, nu yaakaar ne Ummu Al Jimal la beggon a wax, wànte kooku 250 ginnaaw YYE la génñ àdduna. Kon man naa am taalifkat bi tudd Nuur Al Xays la (328 ginnaaw YYE).

Defoon nanu ko jamono yii ma leen wax ci làmmiñ wii, nga xam ni daanaka manóo koo xàjjale ak i wolof. Nga xam ni mi ngi mel ne tay, ni farānse yi nga xam ne moom la (François Villon) daan wax ni mu deme ak farānsey leegi yi, nii la làmmiñu Firhawna deme, ak

làmmiñu wolofu leegi. Te làmmiñu Firhawna woowu, ci la ñu bindoon mbooleem xam-xam yi nga xam ne, moom la gereg yi daan ñakkoosi, ci la ñu daan ñakkusi ab xam-xam, ci la ñu daan ñakkusi lu nekk, lu jiitu xeet yi ci des.

Kon li ñu defoon démb, manees na koo defaat. Li am moo di aw xeet bu la note, day ràggal sam xel, soofantal ko, ba nga defe ni dóotul dara ! Loolu moo tax noteelu xeet ak xeet baaxul. Noteelu xeet ak xeet moo waraloon ci Misra ni ma leen ko wane woon, lé yi joxoon naa leen ko ci la nit ku ñuul deme ba ñu raxas uw yaram, ba mu fàtte fumu mas a jóge, ba tuskare. Te nit boo ko xasee àndi foofu ba mu fàtte fumu mas a dox, fàtte lu mas di cosaanam, moom ak baayima joo nos wommat a yam fu la neex mu dugg fa. Foofa la ñu ñu jaarale woon ca bi Cambyse ñëwee. Ginnaaw loolu itam ci xarnu bii nu weesu, ñu delluwaat jaaralewaat nu fi, raxas sunug yuur ba xamatunu fi nu jóge, ba lunu doonoon nu xeeb ko; defe ne lu nekk da nu koo war a sàkku ci ñi des. Loolooy li fi newoon, ba nu xebat sunu làmmiñ ba dootunu ko jariñoo.

Teg ca, làmmiñ wi ngànnay la, paaka la, balay ñaw nga daas ko: làmmiñ wu ñu jariñoowul, mi ngi mel ni paaka bu xomaag. Te tubaab yi bi ñu fi ñëwee, réew mi mépp dañu koo yor ci seen làmmiñu bopp. Moo taxoon ba sunu làmmiñ yi des ginnaaw. Li la daan tax a jëm kanam, li la daan tax a am loo dundale sag njaboot, ci weneen làmmiñ nga daan jaar am ko.

Loolu moo taxoon nu sàggane sunu làmmiñ yii. Waaye du caagéen ne dañoo manul woon a wax li nu bëgg a wax.

Dangeen di xam ne aw làmmiñ, jëfandikukaay la goo xam ne lu am xel dem ci àddina aw làmmiñ man na koo tudd; am xel ay gàtt, aw làmmiñ gàtt! Waaye lu am xel man a dem ci àddina rekk, aw làmmiñ man na koo tudd; aw làmmiñ gàttul, nit kiy wax nag, fim xelam yam, fim njàngam yam, fi jis-jisub àddinaam yam, foofu rekk la waxam man a yam... Waaye boo demee ba sam xel gis leneen rekk, làmmiñ wi dana ko tudd.

Lu ko waral? Amul benn baat boo xam ne bii yanu nga sa maanaa ci cosaan, amul! Mooy li nga xam ne — waxoon naa ne danaa cuq tuuti xale yi... Ndax defe naa ne jàng ngeen (surtout), jàng ngeen xam-xamub làmmiñal yi...

Xam ngeen de (Saussure) wane na loolu, wane na ne amul benn baat boo xam ne tay...làmmiñ du loo xam ne tay baat yi dañoo judd rekk daal di yanu seen i maanaa. Baat bi coow luy génn ci gémmiñ kepp la! Kepp! Amul sax menn maanaa.

Ndax bu ko amoon, wenn làmmiñ ay am, kon lu jóg rekk, xel yépp nenn la ñu koy tudde. Wenn tur wi di moom. Te loolu amul.

Kon, bu fekke ne tay, tabax naa dara lu yees, loo xam ne kenn xamagul ni ma koy tudde, nu la neex man nga koo tudde; waaye boo ko ni xasee tudde buñu waxee nga ne nii laa ko tudde, nii la tudd, nii la tudd ba mu dugg ci boppub nit ñi rekk, jeex na! Loolu mooy li nga xam ne moo ci am solo.

Kon li nga xam ne tay mooy waat yi, boo jëlee wolof, mbooleem li nga ne tay bind nañu ko ci tubaab, man nga koo tekki ciy wolof de doo sàkk benn baat daanaka, ba ci fukkeelu xarnu ak juróom ñaar ci ginnaaw, XVIIe siecle.

Mbooleem li nga xam ne bind nañu, boo jëlee mbooleem li tubaab yi bind, lu ci dul waat yi xam ne day indi garab yoy foofa rekk lay sax, walla muy indi loo xam ne seen i aaday bopp la joo xam ne aadawoowunu ko — lu ci dul waat yooyu rekk, li ci des man nga koo tekki ciy wolof.

Te waat yooyu safaan bi am na, bu ma nee (kàdd) tubaab bi manul a tekki (kàdd).ci tubaab ndax amuñu ko; amuñu ko dañu koy sàkkal turu latee (Latin). Bu nee [new] amuñu ko; bu nee (sapin) awma ko noonu la.

Waat yooyu nag boo ko tegee fële, xam ne ñoo lëkkaloo ak taw bi, ak ndox mi, ak réew ma, waat yi nga xam ne ñoo lëkkaloo ak réew mi, boo leen dindee, li ci des, lépp loo xam ne tubaab bi bind na ko ba ci... fukkeelu xarnu bi ak juróom ñatt (XVIII) — ba ci ñoom VOLTAIRE ak DIDEROT — lépp man ngeen koo tekki ciy Wolof te dungen sànk benn baat, man ngeen koo tekki ciy pël te du ngeen benn baat. Amul!

Kañ la nuy tàmbalee sàkk ay waat (baat)? Bu nahwu [=nos-wax/grammaire] bi. Li sunu nahwu man, ñoom tubaab buñu defee ag taxam seetlu duñu ko gëm.

Kon sunu nahwu mel na ni sax li mu man a indi lépp seen bos manu ko. Waaye làmmiñ wu ne man ngaa wax li ci àddina lépp. Noonu la làmmiñ bindoo.

Kon, li làmmiñu tubaab ëppalee sunuy yos mooy waat yi nga xam ne dugal nañu leen ci ñaari xarnu yii mujj — yi ci des ginnaaw yii. Maanaam ci fukkeelu xarnu bi ak juróom ñent (XIX) ci la xam-xam tàmbalee am dëgg-dëgg. Doole jiy doxal lu nekk, ci la ñu not itam cóoolool, ci la mbëj-xëcc am, ci la mbooleem xam-xam yi...doxaliinu biddiw yi, ni biddiw yi ajoo ci asamaan ak àtte yi leen di doxal, ni àddina tabaxoo, loolu lépp ci jamono jooju la génn, ñu sàkk yeneen i waat yu bees yu ñu ko tudde. Waat yooyii mooy yi ci bees. Ci benn xarnu la yam ak bii xarnu nu nekk tay, muy ñaari xarnu[...waat yi tubaab yi sàkk, ci ñaari xarnu yu mujj yii, làmmiñ wi xam-xam bi juddoo; waat yooyu ñoo nekkul ci sunuy làmmiñ te waaw yooyu sàkk leen du dara ci nun.

Danuy samp ay kureel yoo xam ne, baat bu ne dañu koy méngale ak moroomam.

Loolu boo koy def tay, dafay mel ni tay, liggéey la bob dafay jafe — dëgg la jafe na ndax laaj na liggéey bu bari. Waaye, am nañu foogoon ne tay — ndax loolu lépp dañu leen dul woon wan — am na, nun ci sunu jamono, ñi ma maaseel, amoon nañu ci dem ba [université] daara ju mag ji — ndax daara yi dañoo tegaloo : ju ji ak ji ci diggante ji ak ñatteel bi — ñu foogoon, ndax maneesu leen koo jàngal rekk, ne sunu làkk yi amul nahwu, maanaam amuñu [grammaire], ndax nahwu bi maneesu koo bind, kepp.

Gis ngeen fi umpale tollu! Uuñ! Kon, ba foogoon nañu ne làmmiñu tubaab yi booleem jëlee bisub tay, di leen naw, fàtte fi ñu jaar yagsi...fii tay dangay daal di xeeb sa bopp, waaye boo fàttalikoo fi ñu jaar, nga xam ne làmmiñ wu nekk man na faa jaar.

Fàttalikuleen ne tubaab yi ci seen bopp, latee [latins] da leen a ko [coloniser], da leen a notoon ñoom ci seen bopp yitam, ba moom leen, ba yóbb seen férféeraan, ba ñu xeeboon seen bopp...

Seetleen li [César] daan bind ci [Gaulois] [=saa-Góol] yi, lu nekk daan na ko wax: (Gaulois) fi dàq a toppandoo, loo leen wan rekk dañu koy toppandoo ; mayuñu leen woon ñu man a sàkk.

Gis nga ki nga xam ne moo lay not, du la may nga sàkk, da lay xañ xelum sàkk ; day bëgg a royloo xam ne sii mooy sab sirru ; mooy sa mbóot, da koy roy ci bindam, da koy roy ci jëfam , da koy roy ci ni ngeen di jëflantee ba nga xeeb sa bopp.

Loolu la César daan bind ci Gaulois yi ne , dara, ñoo fi dàq a toppandoo! Làmmiñi (Gaulois) juróom fukki waat la ak juróom ñatt (58) moo ci des ci farañsey leegi yi, juróom fukki waat ak juróom ñatt. Laten naan na leen, naan na leen ba dara, dara desu ci lu dul juróom fukki waat ak juróom ñatt, moo des ci làmmiñi (Gaulois) ci farañsey leegi...

Kon foofu la ñu doxoon cig notaal. Ba tax na, ci atiy diggante bi ñu tudde (moyen-âge,) bi ñu ci tollee , tubaab yi dañoo xeeboon seen bopp, seen làmmiñi bopp yii nuy naw tay, fàttalikuleen ne ñu ngi ko tuddee woon ñoom làmmiñ yu fooyooy yi, làmmiñ yu amul solo yi , boobu farāse mi ngi tudd làmmiñ wu amul solo, almaa ngi tudd làmmiñ wu amul solo, àngle a ngi tudd làmmiñ wu amul solo, españoool a ngi tudd làmmiñ wu amul solo , lu tekkiwul dara ! Tekkiwul dara ci boo ko dendelee ak latin.

Ba tax na, mbooleem xam-xam bi nga xam ne sii tubaab yi dajale nañu ko ci janomo jooju, lépp ci latin la ñu ko delluwaat bind. Jamono yooyu araab yi ñoo indiwaat (civilisation) bi, ñoo indiwaat xayte gi ak nite gi, ñoo ko indiwaat ca Espaañ, waaye bi ñu koy indi, dañuy fab téere bi dendale ab araab ak ub yawuut. Ñu fab téere bi ci (grec) ci araab, tekki ko ci làmmiñu Españoool, ñu delluwaat koo tekki ci latin.

Noonu la ñu ko daan defee, ndaxte, làmmiñ wi nga xam ne ci lañuy dox muy Españoool, jarul sax jàng ! Ba dañu koy tekkiwaat ci latin.

Mbooleem ñi amoon xam-xam ci Órob gépp , ci latin la ñu daan bindante . Ba ci xarnu bii nu gén, GAUSS, nga xam ne man nanu ne moo doon garmib matematig , GAUSS mbooleem téereem yi mu bind yépp dégg nga ci latin la ko doon bind. Jomboon nañoo bind "science, science" kenn waru ko woon bind ci làmmiñ wu fooyooy wu mel ne Farãñse, walla wu mel ne Àngle, walla wu mel ne Español . Kenn daawu ko ci def... Fukkeelu xarnu bi ak juróom ñent yépp fableen téere yi ci làmmiñ woowu rekk la ñu ko daan def , fàttalikuleen ko.

Waaye xam ngeen ne bi ñu tàmbalee di génne ci ati diggante bi, bi ñu ñëwee ci fukkeelu xarnu bi ak juróom benn (XVI), ci la RON SARD dal di tàmbali, ñu ne ñoom kat sàkkal nañu, dañiy sàkk it kureel goo xam ne mooy kureel gi ñu tuddee «Dëllon ja»(13) mooy Cercle de la pléiade , kureel gu ñu tuddee Dëllon ja, ñu dajaloo: RONSARD,DD BELLAY, ñu ne daal, làmmiñu mbooloo mi daal jar naa jàng; latin baax na , waaye ñoom dañuy bind ci làmmiñu mbooloo mi.

Leegi, seetlul jamono yooyu ,mbooleem way yi ñu mas a way ci ay latin la ñu ko daan bind, mbooleem luñu mas a way ci latin fàtte nañu ko leegi ! Mi ngi ci kàggu yu, kenn dootu ko xool.

Li RONSARD daan way, li Du BELLAY daan way, foofu la làmmiñu tubaab tàmbaliwaat di seqiku, di màgg, di yagsiwaat , mu jaral nit ñi ñu jëlaat di bind. Nii ngeen di def tay jii, lu mel nii ngeen def tay, moom la RONSARD defoon , ci jamono yooyu, ndaxte làmmiñu tubaab dafa fooyoon dégg nga ba jaralu leen sax ñu jàng ko, ndax rekk noteel ga leen latin yi notoon ca cosaan, ba ci jamono yooyu mi ngi nekkoon di leen ngaañ... François 1ère moo jëkk a taxaw ne daal, leegi kenn dootul àtte ci àttewaay yi, ci maanaam pénc yi, fi mbaxana mi meññem laar, kenn dootu fa àtte... ci ay latin. Suñu fa deeti àttee dinañu ko wax ci làmmiñ woo xam ne danga koy xam, ndax dañu la daan àtte ba ni la war nañoo dagg sa baat te doo xam... Yooyu yépp, kon ngeen xam ne li am solo moo di delluwaat kuñu mas a jaarale foofu, kuñu mas a not ku nekk jaar nga fii . Irlandais yii tay di xeex ci Ànglteere, Àngle yi yóbb woon nañu leen ba ñu fàtte seen uw làmmiñ , ba nga xam ne mbooleem jàngkat ya, ñoom ñépp fàtte woon nañu seen làmmiñ, ku judd rekk ñu nàmpal ci àngle , ku juddu ñu nàmpal ci Àngle, ba ñoom ñépp ñu fàtte seen làmmiñu cosaan.

(13) Dulluñ, dólloñ, dëllën= biddeew yu dajaloo (Constellation).

Waaye bi ñu demee ba gisaat senn bopp ba nar a bëre, ba delluwaat nangu seen bopp, dañoo delluwaat ca biir kàggu (14) ya, jëlaat nahu yi , di jàngaat seen làmmiñu bopp ba man ko , delluwaat di ko jàngal seen i doom. Noonu la Irlandais yii ngeen gis defoon , waaye demoon nañu ba ñoom ñépp, mbooleem ñi ci jàng, fàtte woon seen làmmiñu cosaan.

MONTESQUIEU moo wax ne xeet buñu ko notee , lu noteel nga tar tar tar tar, li fii ak fàtteegul làmmiñam rekk, bu yaboo yaakaaram bañ a tas. Waaye bu fàttee aw làmmiñam, loolu bóli gu dagg la.

Kon ñu ñëw kon ci fi may mujjee... ñu bari dañoo defe ne waati tubaab dafa leer nàññ , dafa leer nàññ , booy wax ciy tubaab dafay leer nàññ, te booy wax suñu làmmiñ yi du leer , sam xel day mel ne ay jargoñ ñoo ci lënd. Te safaan bi mooy dëgg.

Boo jëlee tay làmmiñu jàmbur di ko jàng, njëlbeen gi, waat yi nga xam ne ñoom ngay jàng, waat yi day mel ne der wu teref moo leen.

Ëmb, der bu teref boo xam ne bii waat yi duñu xooju dëgg-dëgg ci yuur gi, duñu xooju dëgg-dëgg ci xel mi ba xel mi man leen jariñoo ni mu leen war a jariñoo. Xel mi du dal di not ci saa si làmmiñu jaambur ni mu ko war a note, ba dal di man a jariñoo li ci nekk, wax ji ëmb.

Kooku, làmmiñ wi nga nàmp rekk ci nga ko mañ a jële. Moo waral bu jëkk a jàng ci làmmiñ wi nga nàmp di gëstooti, loolu lay jariñ. Waat yi, dañuy dal di def cëmbëx ci biir xel mi, mbaa ci yóor gi– benn la. Bu ko defee dañu ciy seey, log ba ca yax ba. Loo xam ni lii am na njariñ yuur gi ak xel mi dal di koy jariñoo ci ci saa si not làmmiñ wi, not baat yi, xam li mu ëmb lépp !

Te waati tubaab, li ci ëpp lépp dangay dem a dem ba ca kanam sax, nga door a defe ne xamoon nga li baat bi ëmb, te fekk ne xamóo ko woon, ndaxte képp kat, du làmmiñ wi nga nàmp. Ndax kepp, der bu teref boobu ma leen di wax, ne der bu ko ëmb la, der boo xam ne du senn, ak lu teref teref du senn. Baat bi dafa nekk rekk ëmb ci biir xel mi, waaye lu ci ëpp lépp seeyu ci. Ba la ciy seey, ñaare mu yàgg...

At yooyu nga xam ne nag moom la baat biy nekk door koo seey ci biir xel mi, at yooyu la ñu leen bëgg a wàññi. Moo tax ñu ne jàng ci làmmiñ wi nga nàmp, na mu man a def am njariñ. Te dananu ko gis ci xale yi nga xam ne tàmbalee nañu ko ci ñoom: buñu demee ba ñu am ñaar-fukki at, ba àgg fim xel di sàkke, ñi nga xam ne ñoo jaaroon ci seen làmmiñu ndey, jàng ci xam-xam ñooy gën a bari ay sàkkkat.

Li nga xam ne mooy li am solo, moo di xam waat yooyu ni mu leen di jariñoo. Dañoo defe ne baati tubaab dañoo leer, sunu waat yi dañoo lëndam. Waaye li leer moo di wax ji nga xam ne moom ngay méngale waxtu wu nekk ak baat bi, di ko déege ba ni mel...

(14) Kàggu= dencukaay téere (Bibliothèque).

Suma tëbee ne: ellipse, ellipse tekkiwul dara ciy ti. 19/32 laa tekkiwul, dara nga. Moo di, ellipse mi ngi tekki ci tubaab «yéés»; yéés, nga ne lumu yéés? Mu ne yéés nag mbege. Yéés, nag mbége. Gis nga, wax ji sax àggul...

Ellipse, yéés na mbege, waaye àgguñu ca sax. Kon nga xam ne baat boobu tekkiwul dara. Li nga xam ne moo tekki dara moo di saa yu ñu bindee ellipse nee nañu yéés mbege moo di rëdd wu tëju bi nga xam ne, moo di ndëng wu tëju la, dafa tëjuwaat ci boppam – wi nga xam ne wii am na ñaari tomb yu ko diggu, ñaari tomb yu ko biiru yoo xam ne ay xal la nu leen tudde: Mooy « foyers: FF;».

Kon, yéés mbege mooy ndëng wu tëju wi nga xam ne wii am na ñaari tomb yu ko diggu, yoo xam ne buma jëlee benn tomb ci moom – ... moom mi nga xam ne mooy yéés mbege – tomb buma ci jël suma nattee ab digganteem ak ñaari tomb yooyu ko biiru, dayo bu...

Sax la, buma leen boolee. Maanaam, buma nee miim ak faa.. buma ko boolee ak miim ak faa nàngam, dafa sax, dayo bu sax la, bu dul toxu la. Dañu leen di jàngal luy dayo bu dul toxu.

Yooyu, kon, wax jii nga xam ne saa yu ma nee yéés mbege rekk nga xam ne mooy baat bi nga xam ne ëmbul dara daanaka, buma taree lii mu dal di tàmbalee leer ci samam xel. Dangeen ko jàng ayu-bis, mu mel naka seen um xel jargoñ a ci lënd.

Bu ngeen ko fàttalikoo, bu jëkkoon ba ñu koy sañ, leeg-leeg sax bu baat bi... bu dégg wi yeexee dugg... ndax... lii moom la ñu tudde dégg baat. Dégg baat moo di tabax wax joo xam ne jii manees na koo tabax ci làmmiñ wu nekk, ba mooy tax baat boobu dootóo ko man a jaawale ak beneen ci mbooleem li nga xam ne lii moom la xam-xamu xayma ëmb.

Kon, bu jëkkoon, bu fekkeente ne seen um xel dafaa mas a lënd ba mu yàgg, dangeen di fàttaliku ne dañu daan gunge waat yi ak kàcciri.

Booba, dañu daan siime kàcciri, baat bi dal di dugg ci saa si; waaye yooyu yépp kenn sañatu ko.

Loolu, da daan dugal... da daan tax... naare muy jàng. Waaye terewul bu nit ki yeexee xam itam, dégg wi muy dégg waat yi mooy mujj wax ji leer, mooy tax wax ji leer.

Bu fekke yaw dangaa jëkk a jaar ci daara joo xam ne dañu lay jàngale ni ñuy waññe, nga ñëw ci daaray ñaareel ji ñu jàngal leen xeeti xayma yoy yemaay yii yépp dégg nga ba mu leer ci seen um xel... Parabole moom itam loolu la tekki... Parabole mooy lu dul ub tëmb, maanaam tëmb bu tëjuwul, lu dem ba bëgg a nekk tëmb te nekku ko; hyperbole mooy lu ëpp ub tëmb. Loolu yépp, gis ngeen ko, lu ci nekk dafa am dégg wi xam ne... dañu koy joxe, wow dégg wi kepp, wax jooju ngay tari mu ànd ak baat bi, a a.i-I no ci sam xel nga xam ni boo neetee nàngam rekk, boo taree baat bi dal di jis mbege gi, dal di gis rëdd wi ni mu mel - lool mooy mujj leer ci sam xel.

Bu ko defee, fu jaare la ci mbooleem daara yi ñu la war a jaarale ba boo yegsee ci daara ju mag ji lii lépp fekk na nga weesu ko, leneen luñu la jàngal itam nga xam ko.

Loolu mooy fi nga xam ne fii fi la nit di dox. Moom la ñu jot a def ci làmmiñu tubaab, te jotuñu koo def ci sunu làmmiñ.

Kon, sunu xëyee ci genn ngoon bëgg waat yooyu yépp dal di dugg ci seen um xel te duggagu ci, du dal di yombe noonu, waaye gis ngeen yoon wii ci la tubaab yi jaar, bee yagsi fi mu yagsi. Te loolu, noom ci seen bopp, nii nu xeebe tay sunu bopp, xeebe ko sunu làmmiñ, xeebe woon nañu ko seen làmmiñi bopp.

Kon, mboolem li nga xam ni tay guddi na, maa ngiy gaawantu jeexal - mboolem wet gi nga ne tey mooy xeetu xayma yi, xam ngeen

Ne am na tay jàngalekat bu mag bu tudd Saxiir Caam, bub mi ngi koy toppatoo ba gii wet dootuma ci wax dara... Bi ma njëkke taxaw di wane ne ay xam-xamu màndaxe, niki xayma yi manees na koo def ci sunu làmmiñ yi, booba, 1947 la... Leegi kon xaynaa ba mi ngi ci loxoom Saxiir Caam.

Kon googu wet dootuma ci wax lu bar. Mu des... Li ma bëggoon moo di ay Saxiir Caam judd, ci wetug càkkeef gi, ñoo xam ne li Saxiir di def ci wetug màndaxe, ngeen di ko def ci càkkeef gi. Càkkeef gi, mooy nekk gi, àddina ,sayiirus àddina, bitti bi; àtte yi nga xam ne nii mooy doxal àddina, mooy doxal sayiir; ni ñuy jógee ci suuf bay dem ca weer wa; ni suuf si tabaxoo; ni asamaan yi tabaxoo; ni àddina tabaxoo, ba àddina sosoo ak leegi, ni mu tabaxoo ci sayiir ak àtte yi nga xam ne ñoo ko ëmb, moo xam dangay wàcc, wuti li nga xam ne moo gën a màgg ci àddina ba ci biddiw yi; walla dégg nga dangay yéeg walla dangay wàcc wuti suuf; baa dangay dem ba xareeful; xareeful woon yi ak saali xareeful woon yi. Loolu léep, lu ci nekk manees na koo wax, manees na koo toppatoo. Li nga xam ni moom la nu amagul te war koo am fi saa si moo di ay jàngalekat yii fi nekk dégg nga di xale yu ndaw tollu ci seen digg doole, dégg nga fableen seen i wakkan wékk ko ci ak ëkk, te def liggéey boobu. Man, jot naa cee def lu bari, waaye ngeen dund doyul... ndax war a man a sottal liggéey bu mel noonu... War ngeen koo def itam ci jàngu yaramal yi niki chimie, baat bi ci nun la juge woon moo doo kémit bi ma leen waxoon, kon nag noo ko abal àddina, du ko sànk.

Kémit Egybtiense, ñoo ko dàqoon ku nekk ci àddina. Ba tax na baat bi moo mujjoon di tekki seen réewum bopp; baat bi moo joxe chimie, kimiya moo joxe chimie. Kon baatu chimie, seen baatub làmmiñu maam la... Àddina ka ni luy doxe, mbooleem àttey jaww ji, jaww ji ak dàkk gi ni ñu deme, dàkk gi ak daara ji ni ñu duggantee, mbooleem xam-xam yooyu amul ci daara loo xam ni nii maneesu koo wax ci wolof. Tolloon woon nañu ci jamono joo xam ni jii, dañoo defe woon ni jaww ji dafa mel na rekk ndab loo xam ne lii dafa ëmb daara ji te jotewul ak moom dara.

Xam ngeen ni, bi ñu demee ba xam-xamub kajuteef dikk, EINSTEIN taxawal ko, ci la ñu dem ba xam li dàkk gi jote ak jaww ji; baxam itam dàkk gi, di yàggaay bi, ak jaww ji ci seen bopp li leen lëkkale, ñoom ñaar itam ñu xam li leen lëkkale ak daara ji nga xam ni moom la ñu ëmb— te ci jamony NEWTON dañoo defe woon ni jotewuñu ak daara ji ñu ëmb daara... Yooyu yéep luñu man di jàngale la, di ko man a leeral ba nit ñi xam ko. Xam ngeen ni tey bu fekkoon te ne suuf sii nii mu taxawe ci maanaam, niral leen li may wax noonu, ci ni nga xamante ne nit ku nekk ak fa mu tollu ak na muy doxe, na la jamonoom di doxe, na la jawwoom di doxe itam.

Bu fekkoon te ne tey jii dañoo fab ay dugal leen ci benn korba (15), ñu dugg ci benn korba bi, te ñu am ñu jàpp ne, xam-xamub suuf àgg na ci ñu man a sànni korba boobu muy doxe gaawaayub leer du àgg ci gaawaayub leer sax ndax bu àgge ci gaawaayub leer dootuñu dee, dara dootul soppiku, kon dañuy génn jamono waaye ñu dem ba jub gaawaayub leer; ñu ngi ci biir korba bi, korba yii ñuy sànn ñuy dem ca weer wa di dikk... bis buñu manoon a xiibal korba boobu, ba mu dem ba nga xam ni bii dem na bay mengaloo ak gaawaayub leer te àggu ci, korba boobu di dox ña ko yor bekk ci biir, di natt seen jamono; ñoom ñi ngi yor lu mel ni nattukaayu jamono yi nga xal ni moom la ñuy yor, niki montar bii ma yor ak lépp loo xam ni moo may wan fu waxtu wi tollu, ñu yore seen nattkaayu waxtu di natt waxtu yi di natt. Bis yi buñu nattee ba ne natt na ñu juróomi at, dellusi ñoom tàggoo na ñu ak suuf, nekkatuñu ci suuf. Nun noo ngi natt noo ngi yor sunu nattkaayu jamono, di natt yaawaay bi ; ñoom dem na ñu, ñu ngi suux ci jaww ji, di natt seen jamono ba ñaari at ak genn-wàll, (2,5) ñu natt ko— dégg nga dégge nga ci ni ñuy natte ak ni seen ñëwee dinañu fekk suuf bijjaaw, seen i sèt bijjaaw. Dinañu fi fekk seen i sètaat, fekk ñoom ñi ngi toll kepp bu fekke nit ki mi ngi fiy jóge ci ñaar-fukki at ak juróom (25) booba moom, dinañu dellusi am fanweeri at (30) fekk fi seen i sèt ñu bijjaaw, seen i sèt la ñu fiy fekk ndax seen i doom dañuy dee sèt ya ca tegu dee ba sèt bi ci des ñu fekk ko mu bijjaaw...

Kon gis ngeen ni jamono deme kon, buñuy wax yooyu yépp warees na ko man a andi ba mu dugg cim xel, ba ngeen xam dëgg-dëgg ni àddina tabaxoo, ba ngeen xam itam li ci di ay kéemaan, paska lu la xam-xam wan ci lu leer, di na la wan lu ni tollu ci lu lëndam, lu leeragul —dëgg nga koo xam ni dina doy kéemaan. Ngeen xam mbooleem li ñu tudde... ni biddiw yi juddoo, ni ñuy tàkkale seen i kàttan lakke seen kàttan géep, ba kàttan gi jeex, ni biddiw yiy rëse, ak bu ñu rësee, fi ñuy jaar fépp, ñëw ba nekk biddiwu sèfatul, sèful; jóge ci dem ba nekk biddiwu pax mu ñuul; ndax àddina soosu day walbatikuwaat, dellusi ginnaw, di tànga ba àddina tukki, ciw tàng, walla àddina day nekk rekk ba tàwwiku, nu miy def fi mu nekk, ndax fii nu tollu àddina day tàwwiku, day tàwwiku rekk, amul doole joo xam ni jii, man na koo delloosi, ba mu dellusiwaat ci boppam. Kon àddina day dee ci ab sedd.

(15) Korba = Jafalukaayu soxu fetal walla yabukaay bu man a dem ci jaww ji .

Yooyu yépp foofu la xam-xamub bitti bi tollu yaneen yu ni deme, amu ci lenn loo xam ni maneesu koo wax, ci ay wolof, jàngale ko ci, ak làmmiñ yi ci des yépp...

Mboolem li nga xam ne sax mooy xeet yi, lépp la ñu ci man waxi Sciences, ci xam-xam, waxuma ak li nga xam ne lii mooy xam-xam bi tukkee ci nit.

War ngeen a tàmbali di bind ci làmmiñ wi, di ci taalif, di ci way, di ci wesar, di bind di wesar, di bind di taalif; dangeen di xam li wuutale taalif ay way ak li ko wuutale mbindum wesar. Dangeen di sàkk jëmm, taalif jëmm la joo xam ne danga koy tabax ci biir làmmiñ wi; du jëmm joo xam ne man nga koo laal nii, waaye jëmm ji fés na tabaxu, ndax te baat bu nekk ma nga nekk fa mu war a ne, te bu fa jógee rekk am lu rës, mu ànd ak rafetaayu boppam boo xam ne bii mooy tax mu des fi ba fàww !

Yooyu yépp dingeen ko man a def ci làmmiñ wi nga ne moom ngeen nàmp. Ngeen teg ca sax rafetal, xam-xamu rafetal bi nga xam ne moom la Yàlla tabaxe àddina sax: loo xam ni jàkkaarloo nga ak moom tay, di ko xool, mu rafet ci say gët ba nga ne kaar, lim bi nga xam ne moom la ko Yàlla tabaxe boo ko jeexee danga ko ci gis. Yooyu yépp miin ngeen koo jàng, loolu lépp luñu man a wax ci Wolof la, maanaam xeetu "esthétique."

Yooyu yépp xam ngeen ne lim boobu moo di bii: 1,618. Lim bii mooy lim bi nga xam ne boo xoolee moo xam ab xarkanam la, moo xam ab tabax la, moo xam loo xam ne lii mooy yi nu ma doon won tay, "oeuvres d'art" yi ngeen ma doon wan, loo xam ne xool nañu ko ci te mu bindoo bind boo xam ne bii am na ci càkkeef bi, ba nga xool ko ba mu rafet ci sa bët ba nga ne kaar, soo ko ëmbee ci ñeenti kon boo xam ne dafa am ab guddaay ak ub gàttaay ëmbeel bi, wax naa leen ni ñuy ëmbe. Boo jëlee kon ñenti kon yii nga xam ne dafa am guddaay ak ub gàttaay.. boo tegalce seeni guddaay

AB, teg ko ci AC mu jox la dayo bi, ba fàww : 1,618 (16). Noonu lay deme.

Boo jëlee nopp bi rekk, boo jëlee bakkan bi nii def ko ko, muy noonu! Boo jëlee bët bi ëmb ko ci itam , boo leen tegalee mu joxaat la lim boobu. Boo fabee jóolooli yi (17), ni jóolóoli yiy mágge ci àddina, ni leen Yàllay di mággaale nii, boo jëlee bu ndaw bi teg ko ci bu mag bi itam - ni jóolóoli biy mágge - ba tay benn la; lim bii la lay jox... Kon, mooy lim bi nga xam ne moo nekk ci àddina te mooy lim bi nga xam ne moom lañu tudde.. dogub wurus: "section d'or ou proportion divine," maanaam limub Yàlla.

(16) $AB/AC = 1.618$

(17) Jóolooli = escargot : nu yaakaar ne jóolooli yi ñuy takk ci baatu xar yi foofu la jële tur wi laataa ñoo am jóolooli weñ yi xew leegi.

Lim bii, Misra a ko njëkk a feeñal, Grecs yi ëndi ko, Renaissance ci bi tubaab yi delluwaatee dekkal ko cib xam-xam: cathédrales yi, boo gisee dégg nga jëwal cathédrales yi ni ñu ko tabaxe, yooyu yépp, lu ci nekk, boo ko jëlee lim bii nga ciy fekk.

Boo jëlee itam nataalub MICHEL-ANGE, walla nitaalub Léonard de VINCI, walla nataalub moo xam baneen kile... kuy jëfandikoo mbooleem lu rafet la ci àddina, boo leen jëlee itam , pentuur yi nga xam ne def nañu ko, nataal yi fu def, soo leen defee nii ma wax, boo leen jeex ce, cambar leen, ne ma ko wonee, kon itam lim boobu ci ngay delluwaatateeti, mujj ci, moom ngay delluwaat gis (18).

Yooyu yépp kon mu wan leen ne Wolof man naa feeñal, manees na cee jariño, mboolem loo xam ne tay xeetu xam-xam la, te tubaab di ko jariño, moo xam ci xam-xami càkkeef gi la, moo xam ci xam- xam bi nga xam ne day tukkee rekk it ... ci birub nit - dégg nga ci la...

Amul wenn làkk ci àddina woo xam ne sa baati kese yi nga judduwaale rekk ngay jariño. Boo jëlee farãse, màngasiin magasin araab la, misquin mesquin, araab la, amiral araab la, algorithme araab la, algèbre araab la; baat yi yépp. tubaab da koy jariño, te cosaanu araab la.

Am na waat yoo xam ne ñu ngi jóge ci yeneen làmmi dugg nañu ci farãse itam...

Wolof Ak Xamle

Wakku Xam-Xam

ÀLLUWAY DOXINU JAMONO JIY TOPP SOPPIKUB DOOMU
AADAMA RAWATINA NAG BU NIT KU ŊUUL (19)
(JÀNGEES NA KO DALE CI SUUF JĚM KAW NGIR TOPP WÉYUG JAMONO)

AT YI	XEW-XEW YI	YOKK CIG LEERAL
+ 639	Ci la Araab yi agsi Misra (<i>Egypte</i>).	Jamonoy wàññikug doole nit ku ŋuul...
– 31	Ci la <i>Romains</i> yi note waa Misra.	
– 332	Ci la Aleksandar mu Mag ma note Misra ak toskare nit ku ŋuul.	Bàyyeeku ga jur mǎng ga ca xeet wa.
– 525	Ci la Kǎmbiis (<i>Cambyse II</i>) note Misra.	
– 663	Ci la <i>Assyriens</i> ya lěle <i>Thèbes</i> fa Misra.	Njaalbéenug toskare xeetu nit ku ŋuul
– 750	Ndax <i>Homère</i> dafa bakk jamonook XXVee-lu xeetu nguur ga nekkoon fa Misra?	
– 1 300	Nit ña ca wǎllaa-géej agsi, dugg, tasaaroo, toj réew ma mépp.... Waa <i>Lybie</i> yu weex ya agsi.	
– 1 400	Feeñum <i>hitite</i> miy mǎndarga lakkum <i>Indo-Européen</i> (xeetu tubaab) mi fi jėkk dęgtu...	Nguurug nit ku ŋuul (sěppu lépp ak ñępp).
– 2 400	Feeñug <i>Sémites</i> yi jėkk: <i>Sargon Ier</i> bu Akkad.	
– 4 236	Waa Misra xamoon nañu (xaat) nattukaayub jamono bi wéeru ci jaabug jant bi, weer week biddéew yi te daan fegal ci (ayug) 1.460 at yu nekk.	
– 5 000	<i>Sémites</i> yi (xeeti naar yi) amaguñu woon.	
– 10 000	Feeñug andu bopp yu męrgalu ak yu yaa.	
– 15 000	Feeñug nituk <i>Chancelade</i> (ca bęj-Siinu Faraans), njaalbéenug nit ku puur.	Wuutee ca xeeti nit ña ca Tugal (<i>Europe</i>)
– 20 000	Feeñug nituk <i>Cro-Magnon</i> (ca bęj-Siinu Faraans), njaalbéenug ñu weex ñi.	
– 35 000 ba	Xam-xam ak aaday nituk <i>Grimaldi</i> , nituk <i>Aurignac</i> (ni mu feeñe ci <i>C 14</i>).	
– 40 000	Agsig nit ku ŋuulaale bu <i>Grimaldi</i> ca Tugal.	Ca jamano jooju, nit ñu nite ñu ŋuulaale rekk a amoon.
– 150 000 ba	Nit ñi jėkk a nite, ŋuulaale, feeñ ci Afrig.	
– 130 000		
– 5,5 milyoñi at	Njaalbéenug niteef.	Xeeti nit yi nirook golo te wuute.
– 14 milyoñi at	Ay golo rekk a amoon (nit feeñagul woon booba).	
– 3,5 milyaari at	Njaalbéenug (ferñeentug) luy dund ci àddina.	

(19) Nu jěle ko ci *Civilisation ou Barbarie* bu Seex Anta Jóob, xět 37.

TABLEAU CHRONOLOGIQUE DE L'EVOLUTION DE
L'HUMANITE EN GENERAL
ET DU MONDE NOIR EN PARTICULIER (20)

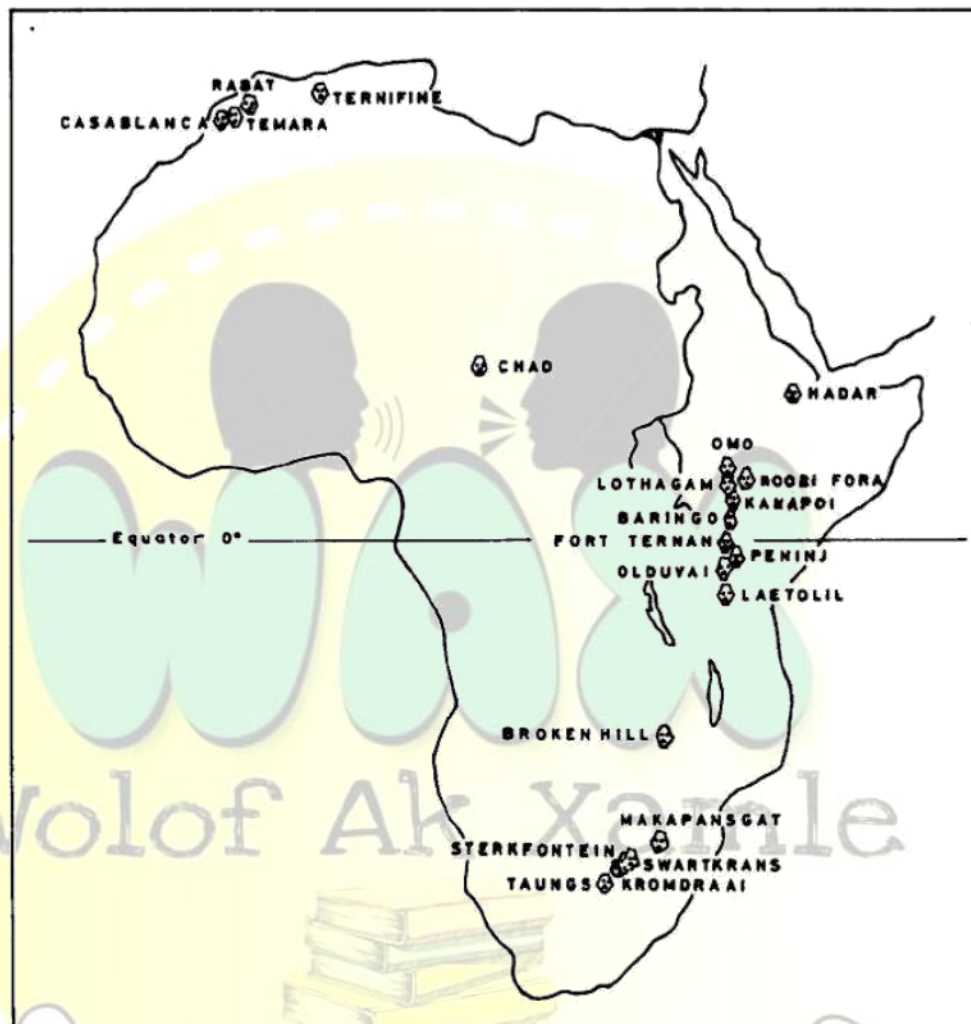
(Tableau à lire de bas en haut pour respecter l'ordre chronologique).

DATES	EVENEMENTS	COMMENTAIRES
+ 639	Arrivée des Arabes en Egypte.	Période de déclin et d'abrutissement du monde noir; désintégration sociale et migrations.
– 31	Conquête de l'Egypte par les Romains.	
– 332	Conquête de l'Egypte par Alexandre le Grand.	
– 525	Conquête de l'Egypte par Cambyse II.	
– 663	Le sac de Thèbes en Egypte par les Assyriens.	Début du déclin du monde noir.
– 750	Homère serait-il contemporain de la XXV ^e dynastie égyptienne ? (*)	Suprémie des Noirs
– 1 300	Invasion des Peuples de la Mer, l'arrivée des Libyens blancs.	
– 1 400	Attestation du hittite: langue indo-européenne la plus ancienne.	
– 2 400	Apparition des premiers Sémites: Sargon 1 ^{er} d'Akkad.	
– 4 236	Le calendrier astronomique égyptien, de période 1460 ans, était déjà en usage.	Différenciation raciale de l'humanité, en Europe
– 5 000	Les Sémites n'existent pas encore.	
– 10 000	Apparition de la mésocéphalie et de la brachycéphalie.	
– 15 000	Apparition de l'Homme de Chancelade (France méridionale) prototype du Jaune.	
– 20 000	Apparition du Cro-Magnon (France méridionale) prototype des races leucodermes (= blanches).	L'humanité n'est représentée que par un <i>Homo sapiens</i> négroïde.
– 35 000	Culture grimaldienne, aurignacienne (datée au C 14).	
à – 32 000		
– 40 000	Arrivée du négroïde grimaldien en Europe.	
– 150 000	Premiers <i>Homo sapiens</i> négroïdes en Afrique.	Diverses variétés d'australopithèques.
à – 130 000		
– 5,5 M	Début de l'humanité.	
– 14 M	Population de singes.	
– 3,5 milliards d'années.	Apparition de la vie sous forme embryonnaire.	

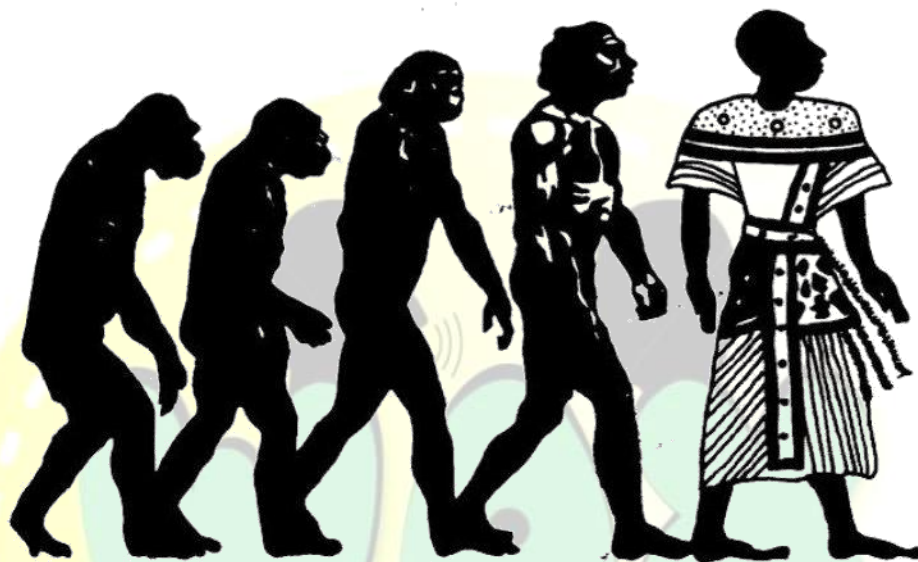
(20) Extrait de *Civilisation ou Barbarie* de Ch. A. DIOP, Paris, Présence africaine, 1981, p. 37.

(*) Cela jetterait une lumière singulière sur certains passages de l'Iliade: le décalage apparent est d'environ 30 ans.

LÀMMIÑU RÉEW MI AK GËSTU BU SEEX ANTA JÓOB:

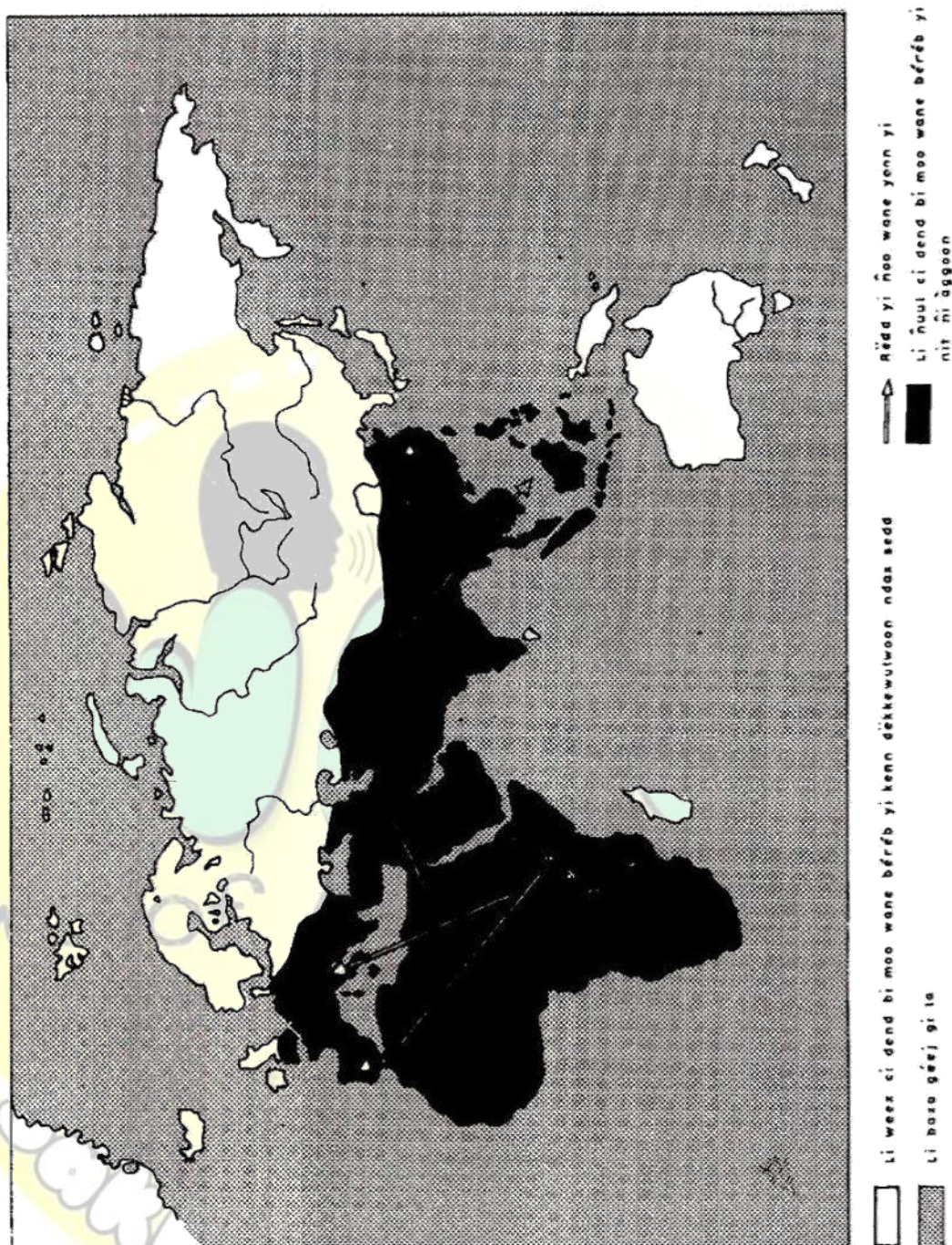
*Nataal I: GOX YI ÑU GIS AY YAXI XEETI NIT ÑU NJÈKK ÑA
Noo ngi ko jële ci « Histoire Générale de l'Afrique », Unesco, Tèéré I, xët 472.*

*Nataal II: JURÓOMI JÉEGO YI NU JÀPP NI FA LA NIT JAAR
BI MUY LAATA NEKK NIT-NJAAY (NIT BU NITE)*

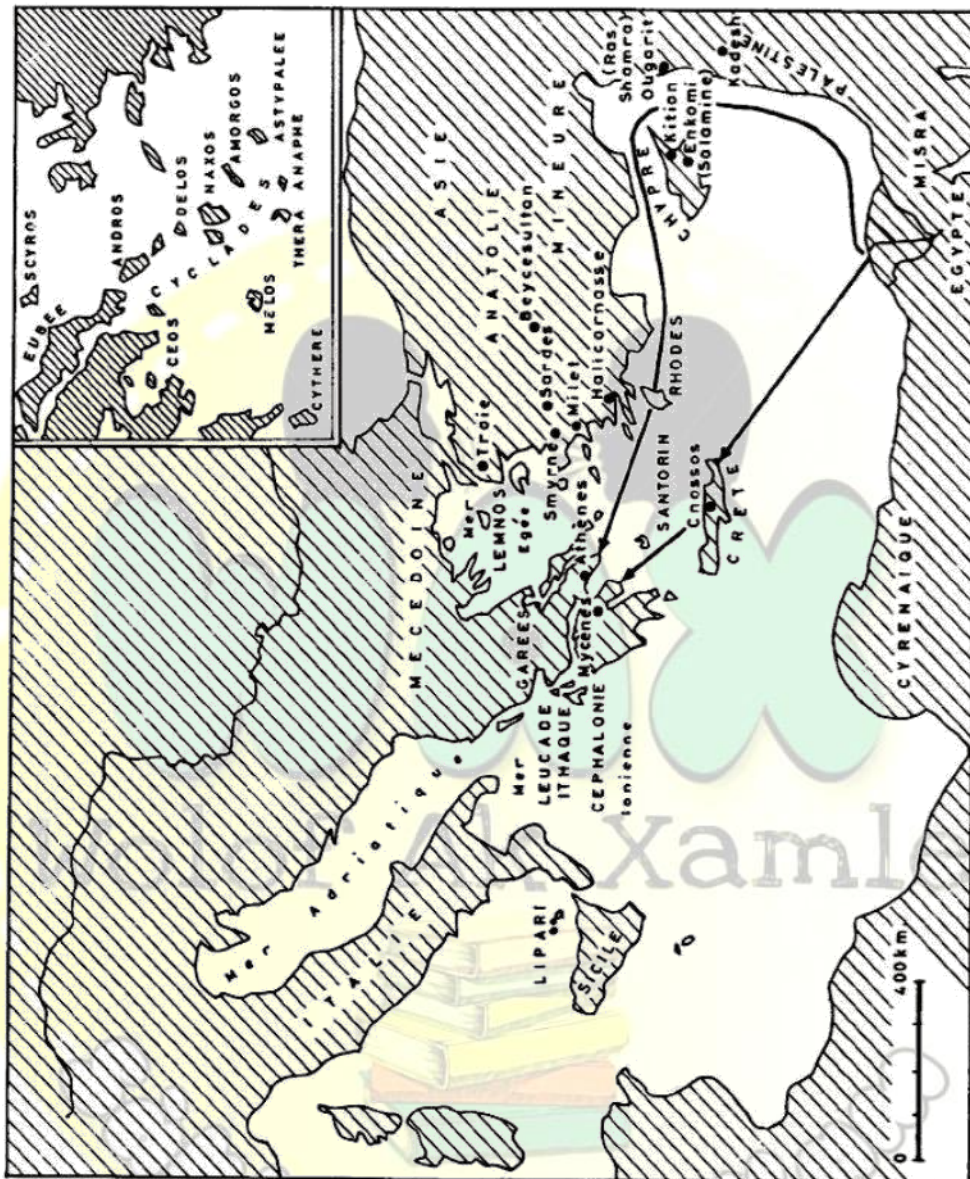

Waktu Xam-Xam

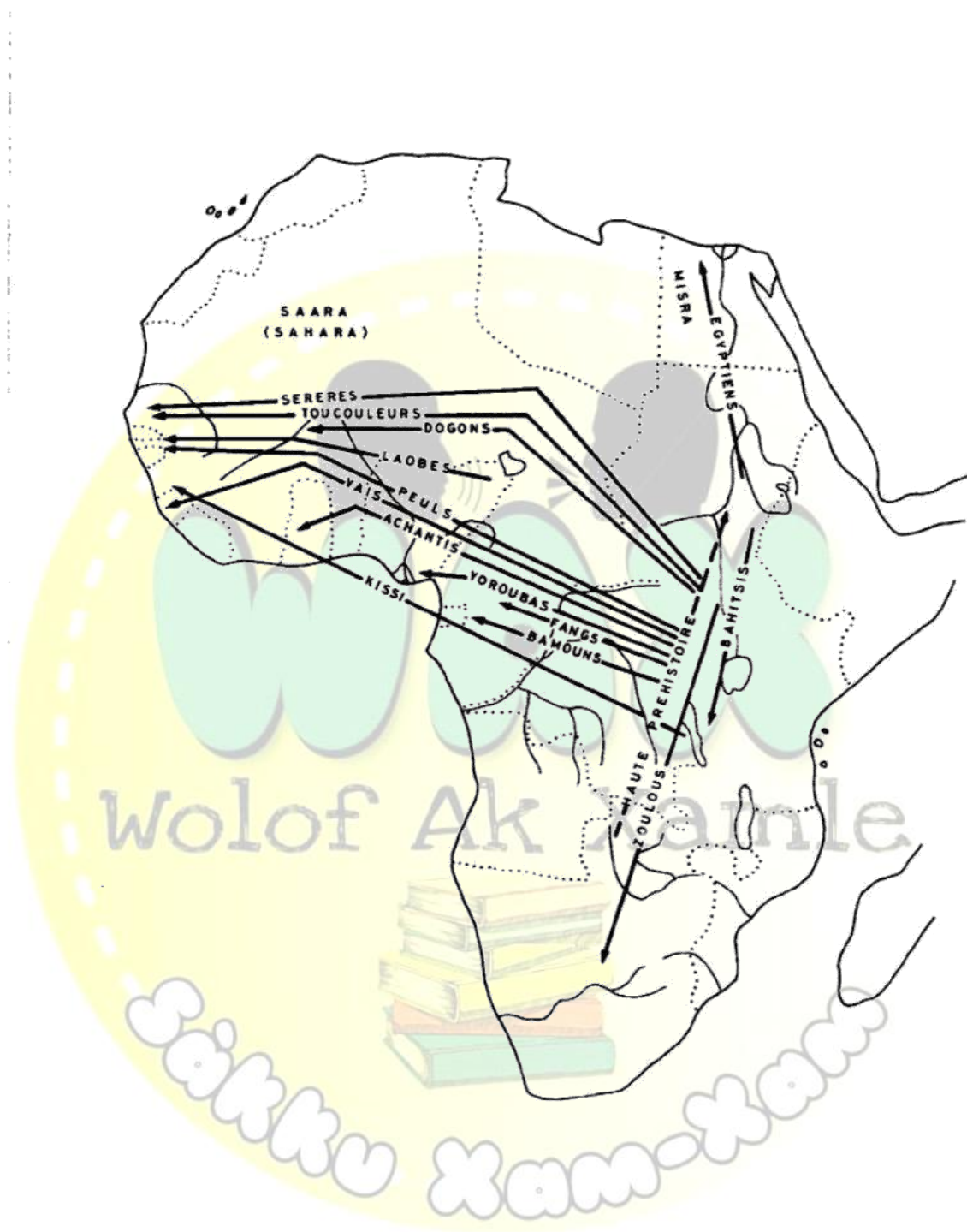

Rëdd yi ñoo wane yonn yi.
 Li ñuul ci dënd bi moo wane béréb yi ñit ni àggoon.
 Li weex ci dënd bi moo wane béréb yi kenn dëkkewulwoon ndax sedd.
 Li baxa gééj gi la.

Nataal III: ÑETTI BUNTU GÉNNUKAAY YI
 Noo ngi ko jële ci « Le singe, l'Afrique et l'homme » bu Y. Coppens, xët 121.

*Nataal IV: NAKA LA XAM-XAM JÓGEE AFRIG JAAR KARET LAATA
MUY ÀGG GAREES
Noo ngi ko jële ci Moses L. Finley « Les premiers temps de la Grèce », Maspero,
1973.*

*Nataal V: NAKA LA NIT KU ÑUUL TASAAROO CI AFRIG
Noo ngi ko jële ci « Afrique Noire Précoloniale » bu Seex Anta Jóob, 1987,
xët 205.*

*Nataal VI: NATAALU LEONARD DE VINCI BU SUKKANDIKU CI
DOGU WURUS, MAANAAM «SECTION D'OR
OU PROPORTION DIVINE»
Noo ngi ko jële ci Seex Anta JÓOB, «L'Antiquité Africaine par l'image»,
xël 55.*

**MBOOTAAYUG WAX (Wolof Ak Xame) A KO
YEESALAAT CI 05/01/2020 NGIR DI KO GËN A
YAATAL CI BOKK YI; ngir bokk ci mbootaay gi
76 317 83 17 / 78 426 61 35...**

**Li tax nu yeesalaat ko, boo jokkee ci limat yii dinañu
la ko wax...**